Землянська А.В.,
кандидат філологічних наук,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ТВІР О. ІРВАНЦЯ “ХАРКІВ 1938” ЯК ПАРОДІЯ НА ШПИГУНСЬКИЙ РОМАН

Новий твір О. Ірванця став яскравою подією в літературному житті України. “Книга-вибух”, роман “Харків 1938”, – епатажний за своєю суттю, зокрема й тому, що подає оригінальну версію історичних подій в Україні, розвінчує авторитети й пародіює культурні надбання, карнавалізує історію і сучасність та стирає їх часові і просторові координати, що вибивається поза межі й канони будь-якого окремо взятого жанру.

Не випадково рецензенти і критики твору розійшлися у поглядах на жанрові характеристики цього художнього тексту. Так, його визначають як альтернативну історію (Ю. Макаров, О. Українець), роман-памфлет (Г. Улюра), роман-кросворд (Т. Петренко), буфонада й бурлеск (в

анотації до твору), гостросюжетний детектив (Д. Задорожний), шпигунський трилер (Д. Шевчук, Ю. Макаров), антиутопію (Л. Кривуца) і навіть "антиантиутопію" (О. Ірванець), коли, за задумом автора, "мінус на мінус дає плюс" [4]. Водночас, усі дослідники й читачі зауважують на основній сюжетній лінії роману – пошуку полковником СБУ Юрієм Коцюбою дуже небезпечного диверсанта, який прибув до У.Р.С.Р. з метою вбивства канцлера Німеччини та Гетьмана-Президента Коновальця, що відбувається на тлі уявних історичних подій становлення незалежної держави кінця 1930-х років. Із цього погляду, твір є типовим зразком шпигунського роману.

Так, за визначенням А. Саруханян, цей жанр передбачає зв'язок протагоніста зі шпигунством на тематичному рівні та авантюрний характер оповіді з елементами подорожі, двобою і постійного очікування того, що трапиться з головними персонажами [див.: 3, 18]. До того ж, у шпигунських романах вимальовується, зазвичай, позитивний образ героя-контррозвідника або агента секретних служб, який намагається викрити і попередити злочин, спрямований не стільки проти конкретної особи, скільки проти держави.

О. Ірванець не раз зауважував, що на ідею написання твору його спрямував поет Юрко Позаяк, запропонувавши присвятити наступний роман якомусь справжньому українському полковнику СБУ, який би боровся на всіх фронтах з російськими, польськими, румунськими шпигунами [1]. У романі "Харків 1938" полковник Коцюба постає саме таким, «героїчним», персонажем: він ознайомлений з усіма доповідями розвідки, пам'ятає кожного іноземця з тих, хто приїхав на Харківський Пролетарський Карнавал 1 травня, таємно керує операцією диверсантів (у тому числі й із попередження заколоту Петлюри) в Європі та в Україні, особисто подорожує містом, вистежуючи ворога, і спілкується з інформаторами. У нього гарно розвинута інтуїція, є відповідний досвід і відданість своїй справі: «Коцюба <…> думками був увесь у пошуках того невідомого й невидимого, чию присутність у місті він уже відчував майже фізично» [2, 166]. Зрештою, під час затримання найманого вбивці Трифона він з радістю віддає своє життя за спокій Батьківщини.

Однак, у найкращих традиціях бурлескної літератури автор розвінчує пафос усієї діяльності Коцюби та його підлеглих із розкриття злочину, що має статися. Так, блукання полковника СБУ містом нагадує сюжет абсурдистської п'єси, коли всі знаходяться в очікуванні невідомої особи, вся наявна інформація про яку не має сенсу. Суцільна невідомість лише нагнітає напруження в художньому тексті, дозволяючи відносити його до гостросюжетного детективу, оскільки, на відміну від типового шпигунського роману, де ворог відомий заздалегідь, а всі сили захисників держави скеровані на попередження замаху (диверсії, крадіжки секретних даних тощо) [3, 18], у романі О. Ірванця важливіше вирахувати, хто ця таємна людина, з певного кола іноземних гостей карнавалу.

Пародійний модус твору закладений і в тому, хто саме допомагає Коцюбі в його пошуках. Читач практично не зустрічає в тексті активних дій безпосередньо працівників спецслужб, лише короткі згадки про надані ними оперативні відомості. Набагато більше уваги приділено спілкуванню полковника з інформаторами, якими виявляються корчмар Фіма, письменник-пияка Михайль Семенко, вуличний хлопчик-волоцюга Сергійко, батько Ліни із Ржищева Василь, що працює в риборозпліднику і курить коноплі, та ін. Вони, на подив читачів, виявляються спостережливими, допитливими, добрими в душі й готовими на сміливі вчинки, зокрема спробу затримати небезпечного злочинця. Дивною до абсурду видається й система загального оповіщення агентів про повну готовність: сигнали пароплаву, чи три смужки на поштовій скрині біля Думи, що також змушує сумніватись у серйозності справи і самої системи охорони порядку в державі.

Власне, вся напруга, властива справжньому шпигунському трилерові, знімається через використання автором прийому ретардації. Так, він багато уваги приділяє описам самої країни, що здобула незалежність: її політичної системи, міжнародних відносин, традицій і звичаїв, введених новим урядом; діалогам численних гостей Пролетарського Карнавалу; драматичним вставкам ідеологічного спрямування тощо. Зокрема, ідеалізований образ Коцюби розвінчує розповідь про те, як важко держслужбовцям (у тому числі й йому), залишатись на своїх посадах,

які утримуються не шляхом переатестації за досягненнями і здібностями, а здатністю розчавити голими сідницями їжака на щорічному випробуванні. Зображуючи цей болісний ритуал, письменник дуже пафосно описує внутрішній стан полковника, у той час як сама картина випробування виглядає досить кумедно через свою абсурдність: "Коцюба виявляється не тільки рішучим борцем, захисником Української держави, але й людиною гуманістичних принципів і переконань. <…> Тому, незважаючи на власний гострий біль, полковник Коцюба все ж чинить гуманно – він з готовністю переживає наступні болючі присідання з конкретною шляхетною метою – чимшвидше припинити страждання тварини" [2, 182]. Описаний епізод відволікає увагу читача, та й самого головного героя, від злочинця та можливої диверсії, що призводить до швидкої розв'язки у творі і трагічного фіналу цієї шпигунської історії.

Отже, з-поміж усіх інших жанрових визначень твір О. Ірванця "Харків 1938" можна по праву віднести до шпигунського роману. Про це свідчать сюжетна схема художнього тексту, природа конфлікту, побудова образної системи тощо. Однак автор, утворюючи загальне пародійне тло роману, абсурдністю дій протагоніста та усього зображеного розбиває канони жанру, нівелює уявлення про могутність і непорушність такої держави, як описана ним У.Р.С.Р., і трансформує свою альтернативну історію зі шпигунським розслідуванням у центрі оповіді у буфонаду й бурлеск, як було зазначено в анотації до художнього тексту. Майстерність письменника у побудові синтетичного за своєю сутністю твору, розмаїття жанрових, родових і стильових форм можуть стати плідними об'єктами для подальшого вивчення літературознавцями.

Література

1. Ірванець написав альтернативну історію України. – Режим доступу : http://www.hroniky.com/news/view/8429-irvanets-napysav-alternatyvnu-istoriiu-ukrainy/ – Хроніки Любарта.
2. Ірванець О. Харків 1938 / О. Ірванець. – К. : Laurus, 2017. – 240 с.
3. Норець М. Шпигунський роман як жанровий інваріант детективу в сучасному літературознавстві / М. Норець // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – №9 (29). – С. 117–120.
4. Олександр Ірванець: "Харків 1938" буде зрозумілий дуже небагатьом [Інтерв'ю брали О. Хмельовська, В. Романченко, О. Мимрук]. – Режим доступу : http://www.chytomo.com/news/oleksandr-irvanec-mij-roman-bude-zrozumilij-duzhe-nebagatom.